

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӨЛЕМ БАЛАНСЫНЫҢ АҒЫМДАҒЫ ШОТЫНА МЕМЛЕКЕТТІК ШЫҒЫСТАРДЫҢ ТАУАРЛАРДЫҢ ИМПОРТЫ АРНАСЫ АРҚЫЛЫ ӘСЕРІ

Төлем балансы департаменті

№2023-05 экономикалық зерттеу

Б.Ә. Тұрабай,
А.Б. Өскенбаев,
Ж.С. Мұратов,
М.Х. Алмағамбетова,
Н.К. Оспанов

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен талдамалық жазбалары ҚРҰБ зерттеу нәтижелерін, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің басқа да ғылыми-зерттеу жұмыстарын таратуға арналған. Экономикалық зерттеулер пікірталастарды ынталандыру үшін таратылады. Құжатта айтылған пікірлер авторлардың жеке ұстанымын білдіреді және ҚРҰБ ресми ұстанымына сәйкес келмеуі мүмкін.

Қазақстанның төлем балансының ағымдағы шотына мемлекеттік шығыстардың тауарлардың импорты арнасы арқылы әсері

2023 жылғы сәуір

NBRK – WP – 2023 – 05

© Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Ұсынылған материалдардың кез келген шығарылуы авторлардың рұқсатымен ғана жол беріледі

Мазмұны

1. Кіріспе	5
2. Әдебиетке шолу.....	7
3. Республикалық бюджеттің шығыс бөлігінің құрылымына шолу	9
4. Төлем балансының ағымдағы шотына шолу	12
5. Негізгі эмпирикалық модель	14
6. Қорытынды	19
7. Пайдаланылған әдебиеттің тізімі.....	20

Қазақстанның төлем балансының ағымдағы шотына мемлекеттік шығыстардың тауарлардың импорты арнасы арқылы әсері

Б.Ә. Тұрабай¹, А.Б. Өскенбаев², Ж.С. Мұратов³, М.Х. Алмағамбетова⁴, Н.К. Оспанов⁵

Аннотация

ҚРҰБ елдің сыртқы экономикалық қызметін талдауға арналған зерттеулер циклін жалғастыруда. Бұл зерттеудің мақсаты мемлекеттік шығындармен импортты қаржыландыру көлемін эмпирикалық бағалау болып табылады.

Зерттеуде Қазақстанның төлем балансының құрылымдық мәселелері сипатталған, республикалық бюджеттің шығыс бөлігіне шолу ұсынылған, «қос тапшылық» гипотезасын тексеру үшін тауарлар импорты мен мемлекеттік шығыстың өзара байланысына эмпирикалық бағалау жүргізілген (twin deficits hypothesis).

Негізгі сөздер: ағымдағы шот, нақты ағымдағы шот, мемлекеттік шығыс, қос тапшылық, мұнай емес ағымдағы шот, импульстік жауаптар.

JEL классификациясы: E21, E63, F14, F32.

¹ Бердібек Әлназарұлы Тұрабай – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаментінің сыртқы секторды талдау басқармасының бас маманы
E-mail: Berdibek.Turabai@nationalbank.kz.

² Азат Бекболатұлы Өскенбаев – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаментінің директоры
Email: Azat.Uskenbayev@nationalbank.kz

³ Жасұлан Сабырәліұлы Мұратов – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаментінің директорының орынбасары
Email: Zhassulan.M@nationalbank.kz

⁴ Меруерт Хайырбекқызы Алмағамбетова – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаментінің сыртқы секторды талдау басқармасының бастығы
Email: Meruyert.Almagambetova@nationalbank.kz

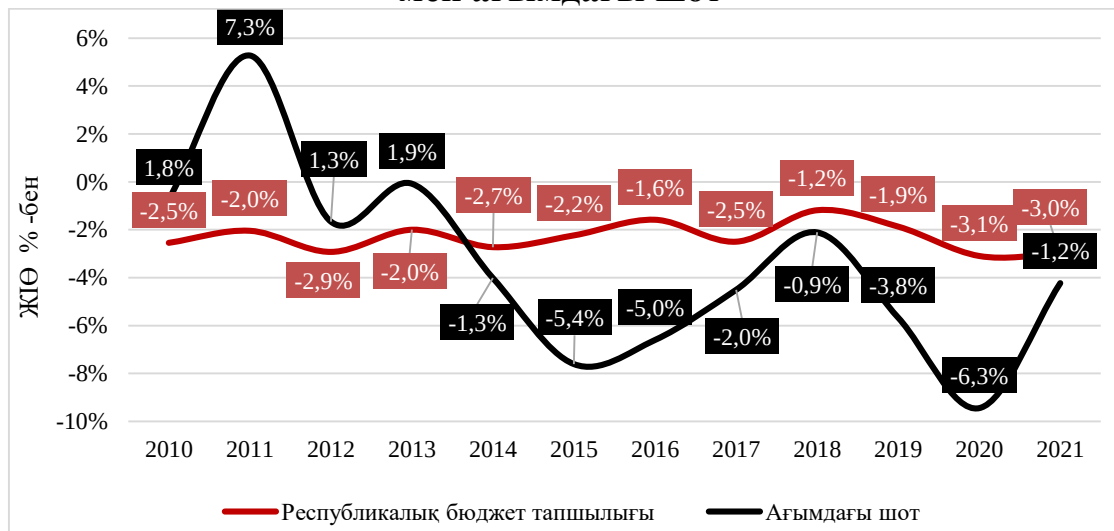
⁵ Нұрлан Қыдырбекұлы Оспанов – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаментінің төлем балансы басқармасының бастығы
Email: Ospanov.N@nationalbank.kz

1. Кіріспе

Бұл зерттеу жұмысында **Қазақстанда қос тапшылық** құбылысының болуы қарастырылады. Қос тапшылық алғаш рет 1980-2000жж. АҚШ экономикасын талдау кезінде байқалды. Макроэкономикада қосарланған тапшылық гипотезасы – елдің мемлекеттік бюджетінің сальдосы мен ағымдағы операциялар шотының сальдосы арасында теориялық тұрғыдан күшті себеп-салдарлық байланыстың болуын байқауды білдіреді. Яғни, осы гипотезаны қолдайтын зерттеушілердің пікірі бойынша, жоғары бюджет тапшылығы ағымдағы операциялар шотының жоғары тапшылығына әкеледі.

Дәстүрлі талдау белгілі бір дәрежеде дұрыс болғанымен, мемлекеттік сектор тапшылығын құру тәсілдері – салықтарды азайту және шығындарды көбейту арасындағы маңызды айырмашылықты ескермейді. Осылайша, ол салық-бюджет саясаты мен төлем балансы арасындағы өзара байланыстың толық көрінісін бермейді. Сауда тапшылығын азайту үшін мемлекеттік шығысты төмендету салық жүктемесін ұлғайтуға қарағанда айтарлықтай тиімдірек болуы мүмкін.

1-график. ҚР-дағы республикалық бюджет тапшылығы мен ағымдағы шот⁶

Дереккөзі: ҚР ҚМ, ҚРҰБ.

Ескертпе: ҚР ҚМ МКК және ҚР СЖРА ҰСБ қалыптастыратын мұнай мен газ конденсатының экспорты бойынша ресми сауда статистикасында есепке алу ерекшелігі бар. Ол келесідей: t айында нақты жөнелтілген мұнай соңғы декларацияны тапсыру күні бойынша, яғни шамамен 3 айға дейін кідіріспен, ресми статистикада көрсетіледі. Осы жұмыс шеңберінде мұнай экспортының статистикасындағы кідірісті түзеткендегі төлем балансының ағымдағы шоты қарастырылады. Бұл мұнай экспорты уақтылы көрсетілетін бағаланатын ағымдағы шот болып табылады.

⁶ Мұнай экспорты уақтылы көрсетілетін бағаланатын ағымдағы шот. Бағаланатын ағымдағы шоттың толық сипаты 1-графикке ескертпеде берілген.

2014-2021жж. мұнай экспортының статистикасындағы кідірісті түзеткендегі Қазақстанның төлем балансының ағымдағы шоты (бұдан әрі – ағымдағы шот) тапшылығының негізгі себептері шикізаттың салыстырмалы түрдегі төмен бағасы мен шетелдік тауарларға тұрақты жоғары сұраныс болып табылады (1-график). Қазақстандық өндірістің түрлі тауарларға ішкі сұранысты жабу үшін жеткіліксіз болуына байланысты импорт жағынан ағымдағы шотқа қысым тұрақты. Осының салдарынан импортқа сұраныстың икемділігі төмен болып қалып отыр. Мәселен, қарастырылып отырған кезеңде экономикалық жағдайдың нашарлауына қарамастан (ұлттық валюта бағамының әлсіреуі, экономикалық өсудің баяулауы, жалпы факторлық өнімділіктің төмендеуі, шикізат бағасының төмен болуы), тауарлар импорты айтарлықтай төмендеуді көрсеткен жоқ.

Халық пен бизнестің жеке және қарыз қаражаты ғана емес, сонымен қатар соңғы уақытта өсуі айтарлықтай елеулі болған мемлекеттік шығыс та импортты қаржыландыру көзі болып табылады. Бұл жұмыстың мақсаты импортты мемлекеттік шығыспен қаржыландыру көлемін эмпирикалық бағалау болып табылады.

2. Әдебиетке шолу

Қазіргі уақытта әлемдік ғылыми қоғамдастық мемлекет жүргізетін бюджеттік-салық саясаты елдің экономикалық өсуіне әсер ететіндігімен келісті. Яғни, мемлекеттік шығыс ұзақ мерзімді кезеңде экономикалық өсуге ықпал етеді. Алайда, фискалдық импульстардың ағымдағы шотқа әсері туралы сөз болғанда, ғылыми қауымдастық нақты қорытындыға келе алмайды. Кейбір зерттеушілер эмпирикалық түрде жоғары бюджет тапшылығы ағымдағы операциялар шотының тапшылығы жоғарылауына әкелетінін дәлелдеуге тырысады (twin deficits hypothesis⁷), басқалары керісінше дәлелдейді немесе олардың арасындағы байланысты көрмейді.

Еуропалық орталық банктің Katja Funke және Christiane Nickel (2006) зерттеушілері Үлкен жетілік елдерінің жыл сайынғы панельдік деректерінің орташа топтық бағасын пайдалана отырып, мемлекеттік шығыс пен импорт арасындағы өзара байланысты талдау арқылы салықтық-бюджет саясаты мен халықаралық сауда арасындағы эмпирикалық өзара байланысты қарастырады. Дамыған елдер бойынша авторлардың зерттеу нәтижелері мемлекеттік шығыстың 1%-ға артуы тауарлар импорты шамамен 0,4%-ға өсуіне және қызметтер импорты 0,5%-ға дерлік артуына әкелетінін көрсетеді.

Голландия зерттеушілері (Beetsma, Giuliodori, Klaassen, 2007) өз жұмысында бұл мәселені дамытып, оны әртүрлі бағытта кеңейтуде. Олар бұл гипотезаны Еуропалық одақ елдері үшін тексереді, сондай-ақ олар қолданатын VAR модельдерінде сауда балансын жеке VAR элементтері ретінде құрамдас бөліктерге (экспорт, импорт, ЖІӨ-ге арақатынасы) бөледі. Осылайша, авторлар сауда балансының қозғалыс көзін анықтауға тырысады. Эмпирикалық талдау нәтижелеріне сәйкес, мемлекеттік шығыстың ЖІӨ-нен 1%-ға артуы ЖІӨ-ге әсердің 1,2%-ға өсуіне және 1,6%-ға дейін ең жоғары артуына әкеледі. Олардың есептеуі бойынша тауарлар экспортының қысқаруы кезінде импорттың өсуіне байланысты сауда балансы ЖІӨ-нен 0,5%-ға нашарлайды.

Экономикасы өтпелі көптеген елдерде бюджеттің тапшылығы мен сыртқы тапшылық (ағымдағы шот тапшылығы) бір уақытта туындайды. Ласки (2009) тікелей және себеп-салдар байланысы жеке жинақ ақша жеке инвестицияларға тең болған кезде ғана туындайды деп тұжырымдады (4-формула).

$$Y = C + S + T \quad (1)$$

$$Y = C + G + I + (X - M) \quad (2)$$

мұнда Y – ЖІӨ, G – мемлекеттік шығыс, C – тұтыну, I – инвестиция, S – жинақ ақша, X – экспорт, M – импорт, T – салық.

⁷ Макроэкономикада қосарланған тапшылық гипотезасы елдің мемлекеттік бюджеті сальдосы мен ағымдағы операциялар шоты сальдосы арасында күшті себеп-салдардың байланысы теориялық тұрғыдан болуын байқауды білдіреді.

$$S + T + M = G + I + X \quad (3)$$

$$I + (G - T) = S + (M - X) \quad (4)$$

Э. Абел, Б. Бернанке өз кітабында бюджет тапшылығы мен жинақ ақша арасындағы өзара байланыстың маңыздылығын атап өтті. Авторлар егер мемлекеттік бюджет тапшылығының $(G-T)$ өсуі ұлттық жинақ ақшаның (S) тең дәрежеде өсуімен қатар жүрмесе, онда нәтижесінде отандық инвестициялар (I) деңгейінің төмендеуі немесе ағымдағы операциялар шоты тапшылығының өсуі не екеуі де бір мезгілде болуы керек екенін жазады. Сонымен қатар, авторлар бюджет тапшылығының туындау көздеріне назар аударады. Олар егер бюджет тапшылығы мемлекеттік сатып алулардың ұлғаюынан туындаса, онда бұл ағымдағы шот балансының азаюына әсер ететінімен келіседі. Ал салықтардың азаюына байланысты бюджет тапшылығының туындау мәселесі ашық күйінде қалып отыр.

Рикардоның эквиваленттік теоремасына сәйкес, салықты төмендету нәтижесінде туындаған бюджет тапшылығы ағымдағы шоттың нашарлауына әкелмейді, өйткені үй шаруашылықтары салықты қысқартудан алынған барлық пайданы жинақ ақшаға жібереді (АҚШ-тың 2001ж. тәжірибесі). Бүгінгі таңда салықты төмендету мемлекетті ағымдағы шығындарын жабу үшін көбірек қарыз алуға мәжбүр етеді. Мемлекет бұл борышты пайызымен бірге өтей бастағанда болашақ салықтар өсуі керек. Алайда, 1980 жылдардың ортасында Канада мен Италияда қарама-қайшы нәтиже болды. Бұл елдерде бюджет тапшылығы АҚШ-қа қарағанда көбірек болса да, олардың ағымдағы шоттары профицит аймағында болды.

Hubert Gabrisch (2011) өз мақаласында Орталық және Шығыс Еуропаның өтпелі кезеңнен кейінгі үш еліндегі (Польша, Чехия, Венгрия) бюджет пен сыртқы тапшылық арасындағы ұзақ мерзімді себеп-салдар байланысын тексереді. Бұл ретте жеке жинақ ақша мен инвестициялар арасында ұзақ мерзімді (уақытаралық) тепе-теңдік болады деп болжанады. Барлық нәтиже қос тапшылық гипотезасын жоққа шығарады. Керісінше, автордың бақылауының нәтижелері бойынша сауда балансына экспорттың жоғары импорт сыйымдылығы мен таза капитал әкелінуі сияқты нақты өтпелі факторлар әсер етеді.

3. Республикалық бюджеттің шығыс бөлігінің құрылымына шолу

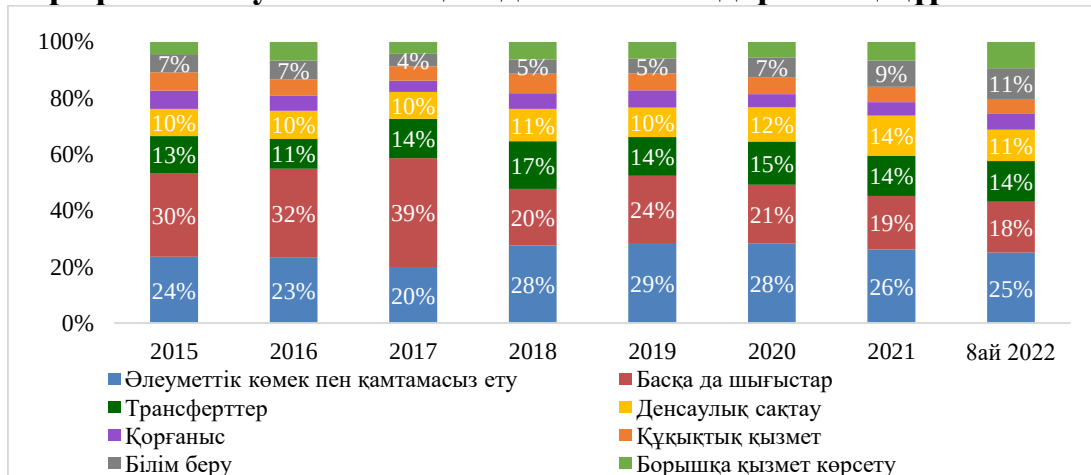
Импорттың көлемі мынадай көптеген **факторлармен** анықталады: халықтың және бизнестің нақты кірісінің деңгейі (экономикалық белсенділік кезеңдері), кредиттеу (тұтынушылық кредиттер, лизинг, ипотека), негізгі капиталға инвестициялар, айырбастау бағамы және т.б. Алайда, **мемлекеттік шығыстың әсері** Қазақстан экономикасы мемлекет қатысуының жоғары деңгейімен сипатталатындығына байланысты **осы факторлардың барлығы арқылы көрініс табуы мүмкін.**

Қазақстанның республикалық бюджеті соңғы 7 жылда мемлекеттік бюджеттің орта есеппен 83%-ын құрайды. Инвестициялық жобаларды мемлекеттік қаржыландыру республикалық бюджет есебінен жүзеге асырылады. 2021ж. республикалық бюджеттің шығыны теңге бағамының 92,1%-ға әлсіреуіне қарамастан 2015ж. деңгейден асып, 35,7 млрд. АҚШ долларын құрады (2-график).

Дереккөзі: ҚР ҚМ.

Республикалық бюджеттің құрылымында (3-график) әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға жұмсалатын шығыстардың үлесі тұрақты түрде жоғары. Ол 2015ж. 24%-дан 2019ж. 29%-ға дейін ұлғайды. 2021ж. бұл бағытқа республикалық бюджеттің төрттен бірі жұмсалды. 2017ж. білім беруге жұмсалатын қаражаттың үлесі 4%-ға дейін төмендеді. 2021ж. қорытындысы бойынша бұл бағытқа мемлекет тарапынан көбірек көңіл бөлінді, соның салдарынан бөлінген қаражаттың үлесі 9%-ға жетті. Жалпы алғанда, қаралып отырған кезеңде бюджет құрылымының қалған баптарында елеулі өзгерістер болған жоқ.

3-график. Республикалық бюджет шығындарының құрылымы*, %

Дереккөзі: ҚР ҚМ.

Ескертпе: шығындар бюджеттік кредиттерді және қаржы активтерін сатып алуды есепке алмай берілген.

2014ж. бастап 2021ж. дейінгі кезеңде республикалық бюджет дефицит аймағында болды. ЖІӨ-ге қатысты пайызбен дефициттің ең жоғары деңгейі 2020ж. -3,1% деңгейінде тіркелді. Егер Ұлттық қордан бөлінген нысаналы трансферттер ескерілмесе, республикалық бюджет дефициті одан да жоғары болар еді. Бұл нысаналы трансферттер Ұлттық қордан қаражат бөлудің ең аз реттелетін арнасы болып табылатындығына және оны бөлу бойынша шешім қабылдаудың жеделдігімен сипатталатындығына байланысты. Нысаналы трансферттердің көлемі ағымдағы экономикалық жағдайға байланысты өзгереді. Егер нысаналы трансферттерді есепке алмасақ, республикалық бюджет дефициті 2017 және 2021жж. ЖІӨ-нің 5%-ынан асатын еді (4-график).

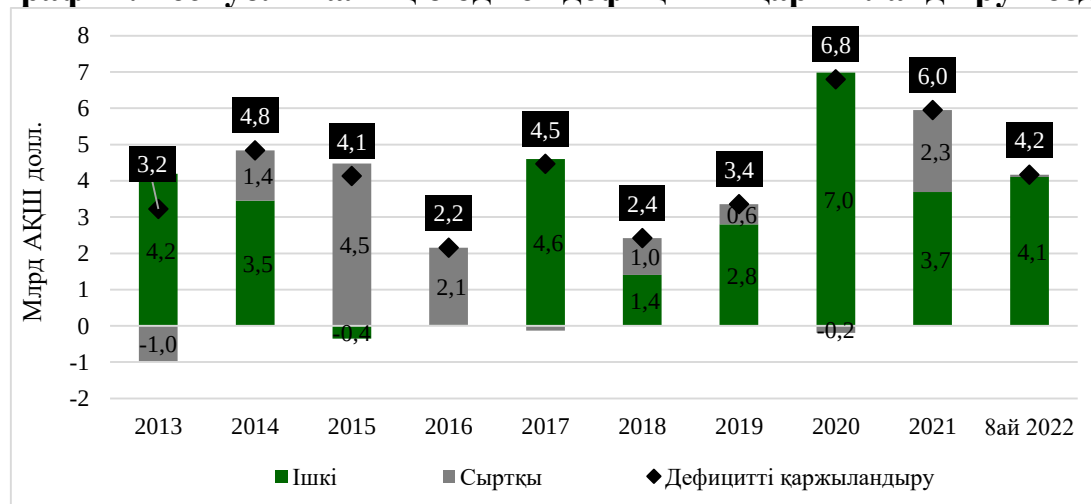
4-график. Республикалық бюджет дефицитінің динамикасы, %

Дереккөзі: ҚР ҚМ.

Республикалық бюджеттің дефициті мемлекеттік облигациялар шығару және қарыздар тарту жолымен ішкі және сыртқы көздер есебінен қаржыландырылады. 2017ж. дейін дефицит негізінен сыртқы әлемнен қарыздар

тарту есебінен қаржыландырылған болса, 2017ж. бері республикалық бюджет дефицитін қаржыландыру кезінде ішкі қаржыландыру көздеріне басымдық берілетін болды (5-график).

5-график. Республикалық бюджет дефицитін қаржыландыру көздері

Дереккөзі: ҚР ҚМ.

Ескертпе: қаржыландыру көлемі нетто негізде берілген (түсім минус өтеу).

Республикалық бюджеттің шығыстарын талдай отырып, Қазақстанның бюджеттік жүйесі әлеуметтік сипатта болатыны анық байқалады. Яғни, бюджеттік шығыстар елдің ірі инвестициялық жобаларына бағдарланып қана қоймай, мемлекеттік ұйым қызметкерлерінің, сондай-ақ мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен қаржыланатын ұйым қызметкерлерінің жалақысынан басқа, әлеуметтік төлемдердің жоғары үлесімен ерекшеленеді.

Егер тауарлар импортына сұраныс тұрғысынан қарайтын болсақ, онда бұл жағдай мемлекеттік шығындардан туындаған халық тұтынатын тауарларға сұраныстың серпіні болып табылады. Осылайша, мемлекеттік шығыстардың үздіксіз ұлғаюы аралық және инвестициялық тауарларға сұранысқа қосымша тұтыну тауарларына сұранысты қамтамасыз етеді. Егер елдегі экономикалық жағдайға қарамастан мемлекеттік шығыстардың тұрақтылығын ескеретін болсақ, аталған **бюджеттік әлеуметтік төлемдер импорттың циклдік өзгеруін тежейді.**

4. Төлем балансының ағымдағы шотына шолу

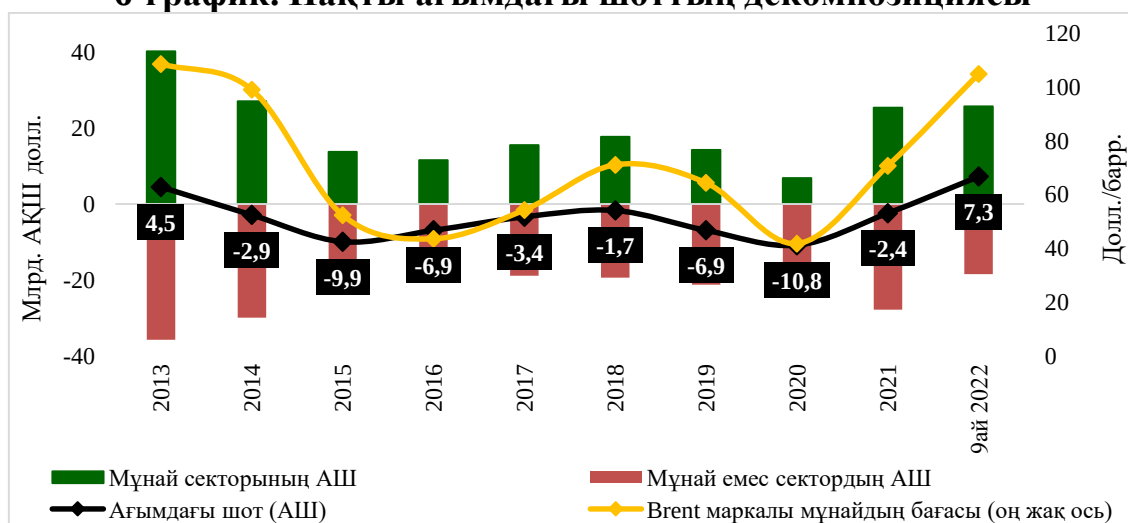
Төлем балансының ағымдағы шоты тарихи түрде бірқатар құрылымдық проблемалармен сипатталады: экспорттағы шикізаттың жоғары мөлшері, экономиканың импортқа тәуелділігі, тау-кен өндірісіне тартылатын шетелдік инвестициялардың шоғырлануы.

Экспорттағы шикізат тауарларының жоғары үлесі төлем балансының шикізатқа әлемдік бағалардың өзгеруіне ұшырауын арттырады. Ағымдағы шоттың траекториясы, негізінен, **мұнай бағасының динамикасын қайталайды** (6-график). Нәтижесінде, барлық алып қараған кезеңде мыналар байқалды: 2014ж. бастап 2021ж. дейін ағымдағы шот дефицит аймағында, ал 2013ж. және 2022ж. 9 айдың қорытындысы бойынша профицит аймағында болды.

Барлық алып қараған кезеңде **мұнай емес** ағымдағы шот теріс аймақта, ал **мұнай** ағымдағы шоты профицит аймағында болды.

Инвестициялық жобаларды іске асыруға арналған мемлекеттік шығыстар, негізінен, экономиканың **мұнай емес** секторына жұмсалады. Алайда, **бүгінгі күнге дейін мұндай шығыстар ағымдағы шоттың жақсаруына және оның профицит аймағына өтуіне ықпал еткен жоқ.**

6-график. Нақты ағымдағы шоттың декомпозициясы

Дереккөзі: ҚР ҚМ, ҚРҰБ.

Қазақстанның 2014-2021жж. төлем балансының ағымдағы шоты тапшылығының негізгі себебі шикізаттың салыстырмалы түрде төмен бағасынан басқа, шетелдік тауарларға тұрақты жоғары сұраныс та болды. Әртүрлі тауарларға ішкі сұранысты жабу үшін Қазақстан өндірісінің жеткіліксіз болуына байланысты импорт тарапынан ағымдағы шотқа үнемі қысым жасалады. Осының салдарынан импортқа сұраныстың икемділігі төмен болып қалып отыр. Мәселен, қарастырылып отырған кезеңде экономикалық жағдайдың нашарлауына қарамастан (ұлттық валюта бағамының әлсіреуі, экономикалық

өсудің баяулауы, жалпы факторлық өнімділіктің төмендеуі, шикізат бағасының төмен болуы), тауарлар импорты айтарлықтай төмендеуді көрсеткен жоқ.

Тау-кен өндіру саласына тартылатын шетелдік инвестициялардың жоғары шоғырлануы Қазақстанның төлем балансының тағы бір құрылымдық проблемасы болып табылады. Шетелдік инвесторларға төленетін кірістің тауарлар экспортына арақатынасы жоғары болып қалуда және соңғы 8 жылда (2014-2021жж.) орташа есеппен 37%-ды құрайды. Сондықтан, **шикізаттың әлемдік бағасының өсуі есебінен сауда балансы жақсарған кезде ағымдағы шот пропорционалды түрде жақсармайды.**

5. Негізгі эмпирикалық модель

Мемлекеттік шығыстармен тауарлар импортын қаржыландыру ауқымын айқындау мақсатында борышқа қызмет көрсетуге жұмсалған шығынды қоспағандағы республикалық бюджет шығыстары мен мұнай өндіруші кәсіпорындардың сатып алуынан тазартылған тауарлар импорты арасындағы эмпирикалық өзара байланыс қарастырылды (7-график). Импортты тазарту қажеттілігі мұнай секторындағы инвестициялық жобалар, негізінен, ел бюджетінің қаражаты есебінен емес, шетелдік инвесторлардың қаражаты есебінен қаржыландырылуына байланысты болды.

7-график. Борышқа қызмет көрсетуге жұмсалған шығынды есепке алмағанда, тауарлардың тазартылған импортының және республикалық бюджет шығыстарының динамикасы

Дереккөзі: ҚР ҚМ, ҚРҰБ.

Ескертпе: тауарлар импорты «06100 – Шикі мұнай мен табиғи газды өндіру» ЭҚЖС бойынша мұнай өндіруші кәсіпорындардың сатып алуынан тазартылды.

Модельдің параметрлері

Тауарларды импорттау арнасы арқылы мемлекеттік шығыстардың төлем балансына әсерін анықтау үшін 2016ж-дан 2022ж. 8 айына дейінгі аралықтағы деректерді пайдалана отырып, әртүрлі эконометрикалық модельдер (VAR, VECM, OLS, ARDL) құрылып, зерттелді.

Барлық құрастырылған модельдердің ішінде **векторлық авторегрессия моделі** (VAR, 1-қосымша) бірқатар статистикалық сынақтар бойынша ең жақсы нәтижелерді көрсетті.

1-кесте. Таңдап алынған VAR-модель туралы мәліметтер

Модель түрі	VAR
Модельге енгізілген факторлар	1) Мұнай жобалары қосылмаған тауарлар импорты (тұтыну, аралық, инвестициялық). Импорт мұнай жобаларынан тазартылды (барлығы 87 компания, импорттағы үлесі – 2016-2022жж. 8 ай аралығында 7,3%), өйткені олардың барлық сатып

	алуы мемлекеттік шығыстармен емес, тікелей шетелдік инвестициялармен қаржыландырылады. 2) Борышқа қызмет көрсетуге жұмсалған шығынды есепке алмағанда республикалық бюджет шығыстары.
Пайдаланылған уақыт қатарының ұзындығы	Қаңтар, 2015 – Тамыз, 2022
Уақыт қатарының жиілігі	Ай сайынғы деректер

Эмпирикалық бағалау нәтижелері

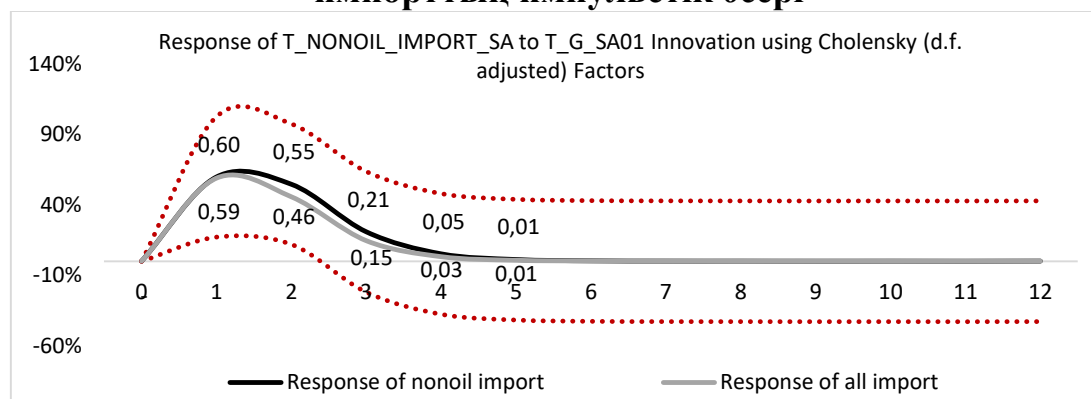
«Әдебиетке шолуда» ұсынылған Еуропалық орталық банктің (Katja Funke және Christiane Nickel, 2006) зерттеу нәтижелеріне сәйкес Үлкен жетілік елдерінде мемлекеттік шығыстардың 1%-ға өсуі тауарлар импортының шамамен 0,4%-ға өсуіне алып келеді.

Ағымдағы зерттеу нәтижелері импорттың өсуіне мемлекеттік шығыстардың әсері Үлкен жетілік елдеріне қарағанда Қазақстанда айқын байқалатынын көрсетті: ағымдағы айда бюджет шығыстарының **1%-ға** өсуі келесі айда **тазартылған импорттың 0,6%-ға** өсуіне, содан кейін 5 айдан соң импульстің толық жоғалуына алып келеді (8-график)⁸.

Бюджет шығыстарының жалпы (мұнай секторының сатып алуларынан тазартылмаған) импортқа әсері тазартылған импортқа әсерінен айтарлықтай ерекшеленбейді: ағымдағы айда бюджет шығыстарының **1%-ға** өсуі келесі айда **жиынтық (тазартылмаған) импорттың 0,59%-ға** өсуіне, содан кейін 5 айдан соң импульстің толық жоғалуына алып келеді. Импульстар арасындағы айырмашылықтың аз болуы импортты мұнай секторының сатып алуларынан тазарту кезінде мұнай компанияларының **мердігерлік кәсіпорындар арқылы** сатып алуларының ескерілмегендігі арқылы түсіндірілуі мүмкін. Мердігерлік кәсіпорындар арқылы жүзеге асырылатын мұнай компанияларының импорты маңызды болуы ықтимал.

⁸ ХВҚ деректері бойынша, көптеген зерттеулерде бюджеттің ЖІӨ-нің бір пайызына жақсаруы ағымдағы шоттың ЖІӨ-нің 0,1-0,4%-на жақсарады деген тұжырымға келеді. Дереккөзі: World economic outlook, IMF, September 2011.

8-график. Мемлекеттік шығыстар шоғына қатысты тазартылған импорттың импульстік әсері

Дереккөзі: автордың есептеулері.

Ескертпе. *X осі* бойынша айлар берілген. $t=0$ айы – мемлекеттік шығыстар шоғы кезеңі. *Y осі* бойынша мемлекеттік шығыстардың күрт өсуіне импорттың әсері көрсетілген. Нүктелі сызықтармен 95% сенімділік аралығы белгіленген.

8-графикте көрсетілген мемлекеттік шығыстар шоғына тазартылған импорттың импульстік әсері мыналарды көрсетеді: басқа шарттардың өзгеріссіз сақталуы жағдайында⁹, бюджет шығыстарының ағымдағы айда орта есеппен **1%-ға** өсуі 5 ай ішінде орташа айлық тазартылған импорттың **1,42%-ға** өсуіне әкеледі. Импорт өсуінің импульстен жоғары болуы ($1,42\% > 1\%$) мемлекеттік шығыстардың ықтимал **мультипликативті әсерімен** байланысты болуы ықтимал.

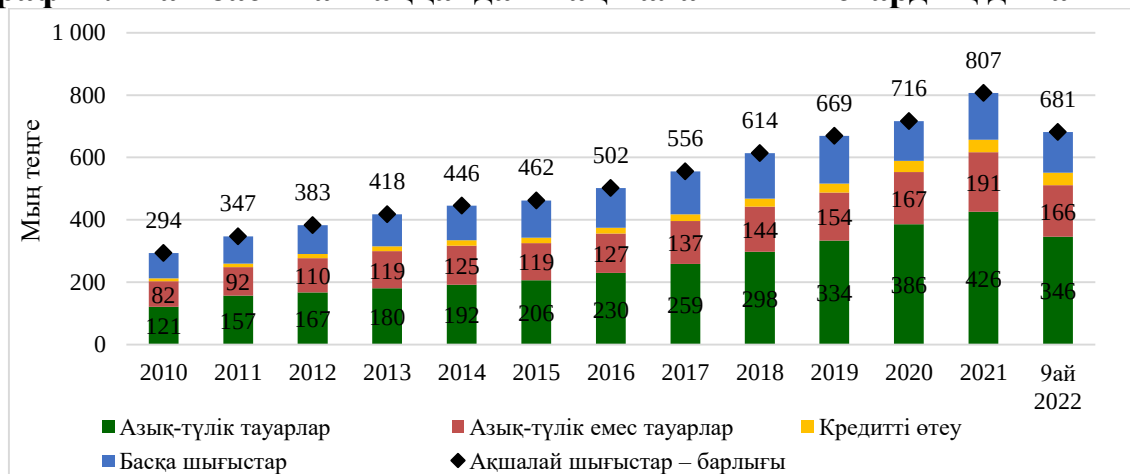
Мультипликативті әсер мынадай болуы мүмкін. Республикалық бюджет шығыстарының бір бөлігі инвестициялық жобаларды іске асыруға, ауыл шаруашылығын субсидиялауға, ШОБ-ты қолдауға бағытталып, осылайша мемлекет бөлген қаражатты игеру кезеңінде аралық және инвестициялық тауарлар импортының өсуін ынталандырады. Осыдан кейін алынған пайданы экономикалық субъектілер импорттан қолдау табатын не оны ынталандыратын жылжымайтын мүлікке, автомобильдерге және басқа да материалдық игіліктерге жұмсайды (мысалы, жылжымайтын мүлікті сатып алу құрылыс материалдарын, тұрмыстық техниканы және жиһазды импорттауды ынталандырады).

Бюджеттік шығыстарға инвестициялық жобаларды іске асыруға, ауыл шаруашылығын субсидиялауға, ШОБ-ты қолдауға арналған шығыстар ғана емес, сонымен қатар бюджеттік секторларға еңбекақы төлеуге және әлеуметтік төлемдерге арналған шығыстар да кіреді. Мұндай шығыстар тұрақтылығымен ерекшеленеді және халық тұтынатын тауарларға, соның ішінде импорттық тауарларға сұранысты қолдайды.

⁹ Импорт көлеміне мемлекеттік шығыстардан басқа бірқатар басқа факторлар да әсер етеді – халық пен бизнестің нақты кірістері (экономикалық белсенділік кезеңдері), кредиттеу (тұтынушылық кредиттер, лизинг, ипотека), негізгі капиталға инвестициялар, айырбастау бағамы және басқалар. Есептеулерді жүргізу кезінде жоғарыда аталған факторлар өзгеріссіз қалады деп ескеріледі.

ҚР СЖРА ҰСБ деректеріне сәйкес, 2021ж. қорытындысы бойынша орта есеппен елдің әрбір тұрғыны өз шығыстарының 76,5%-ын тұтыну тауарларына жұмсайды (9-график).

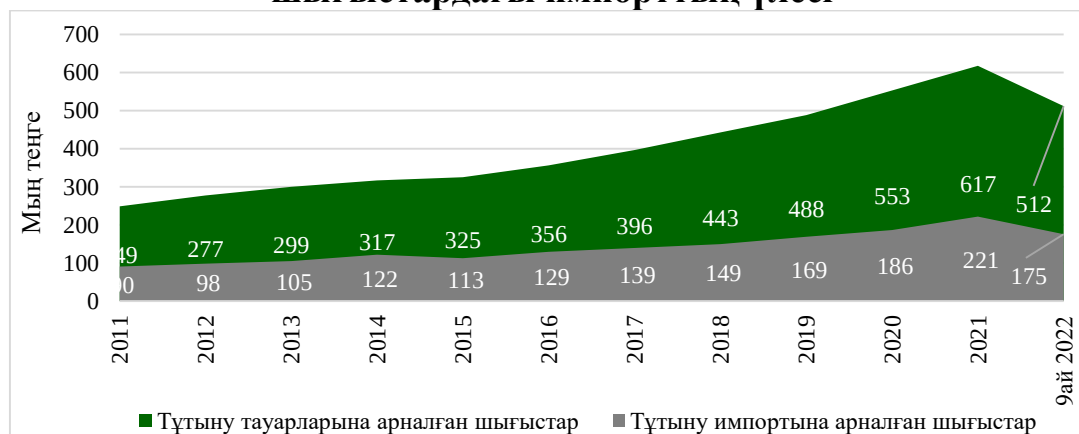
9-график. Жан басына шаққандағы ақшалай шығыстардың динамикасы

Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ

ҚР СЖРА ҰСБ-ның деректері негізінде тұтыну тауарларына жұмсалатын шығыстардағы импорттың үлесін бағалауға әрекет жасалды. Талдау нәтижелері 2021ж. қорытындысы бойынша Қазақстанның әрбір тұрғынының тұтыну тауарларына жұмсалатын шығыстардың орта есеппен 36%-ы импорттық тауарларға кететінін көрсетеді (10-график).

10-график. Жан басына шаққандағы тұтыну тауарларына шығыстардағы импорттың үлесі

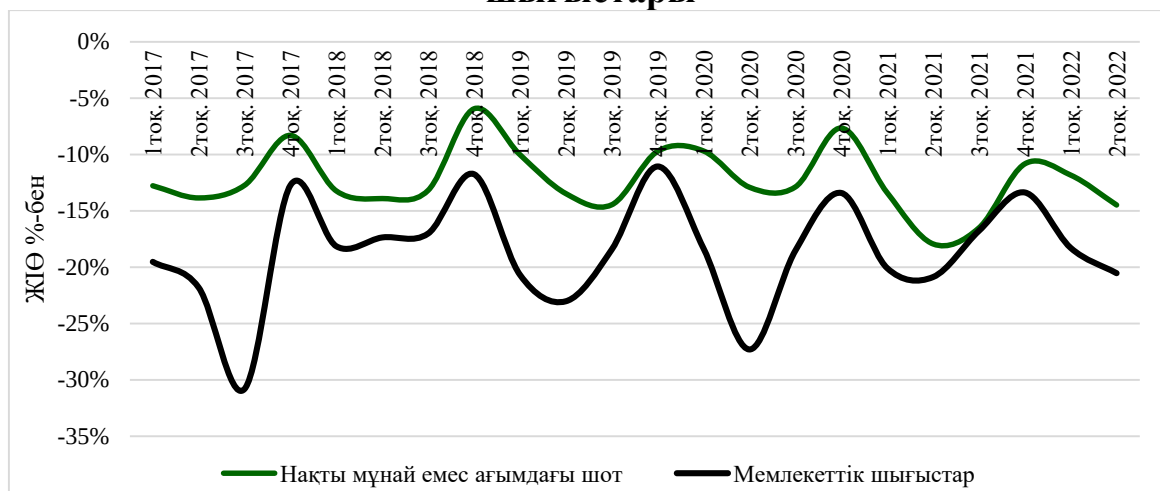
Дереккөзі: ҚР СЖРА ҰСБ

Мемлекеттік шығыстар, негізінен, мұнай өндіру саласына қатысы жоқ экономика секторларына бағытталатынын ескере отырып, жүргізіліп жатқан фискалдық саясаттың ықпалының неғұрлым дәл көрсетілуін мұнай емес ағымдағы шот¹⁰ көрсетеді (11-график).

¹⁰ Мұнай секторы негізінен тікелей шетелдік инвесторлардың инвестициялары есебінен дамиды.

Көрнекі талдау мұнай емес ағымдағы шот тапшылығының өзгеруі (2-қосымша) мемлекеттік шығыстар көлемінің динамикасын қайталайтынын айғақтайды. Яғни, бюджет шығындарының артуы ағымдағы шоттың нашарлауына әкеледі.

11-график. Мұнай емес ағымдағы шот және борышқа қызмет көрсетуге арналған шығындарды қоспағандағы республикалық бюджеттің шығыстары

Дереккөзі: ҚР ҚМ, ҚРҰБ.

Ескертпе: мемлекеттік шығыстар минус белгісімен ұсынылған.

6. Қорытынды

Эмпирикалық талдау мына нәтижелерді көрсетті.

1. Бағалауларға сәйкес, Қазақстанда борышқа қызмет көрсету шығындарын есептегенде, бюджет шығыстарының ағымдағы айда **1%-ға өсуі мұнай компанияларының импортын шегергендегі импорттың** келесі айда **0,6%-ға өсуіне**, содан кейін **5 айдан** соң импульстің толық жойылуына әкеледі.

Жиынтығында бюджет шығыстарының ағымдағы айда орта есеппен 1%-ға өсуі тазартылған импорттың 5 айда жалпы алғанда 1,42%-ға өсуіне әкеледі. Басқалары тең болған жағдайда, импорттың өсуі импульстен үлкен ($1,42\% > 1\%$) болуы мемлекеттік шығыстардың экономиканың жалпы шығыстарына **мультипликативті әсерінің** салдары болуы мүмкін.

2. Мемлекеттік шығыстар инвестициялық жобаларды іске асыру үшін **өндіріс құралдары мен аралық тауарларға** ғана емес, **тұтыну тауарларына** да сұранысты ынталандырады. Бұл мемлекеттік сектор қызметкерлерінің әлеуметтік төлемдері мен жалақысы бюджет құрылымында айтарлықтай үлесінің болуының салдары болып табылады. Ішкі сұранысты жабу үшін қазақстандық өндіріс көлемінің жеткіліксіздігі мемлекеттік қаражаттың едәуір бөлігінің, сондай-ақ жеке сектор қаражатының импортты қаржыландыруға жұмсалыуына әкеледі.

3. Мемлекеттік шығындар елдегі экономикалық ахуалға қарамастан **тұрақтылықпен** сипатталады. Мемлекет тарапынан мұндай циклдік емес қаржылық импульстар тауар импортының циклдік емес траекториясын түсіндіреді.

4. Мемлекеттік шығындардың артуы **мұнай емес сектордың ағымдағы шотының нашарлауына** әкеп соғады. Осылайша, мемлекет қаржысы есебінен іске асырылған мұнай емес сектордағы инвестициялық жобалар бүгінгі таңға дейін ағымдағы шоттың жақсаруына ықпал еткен жоқ.

5. Жүргізілген эмпирикалық талдау Қазақстанда **қос тапшылық гипотезасы расталатынын** көрсетеді: республикалық бюджет сальдосының нашарлауы тауарлар импорты арнасы арқылы ағымдағы шоттың нашарлауына әкеледі.

7. Пайдаланылған әдебиеттің тізімі

1. <https://nationalbank.kz/ru/news/platezhnyy-balans-vn-sektora>
2. <https://www.minfin.gov.kz>
3. Абель Э., Бернанке Б. Макроэкономика. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2011. – 768с.: ил. – (Серия «Классика МВА»)
4. Gabrisch, Hubert (2011): On the Twin Deficits Hypothesis and the Import Propensity in Transition Countries, IWH Discussion Papers, No. 20/2011
5. Katja Funke, Christiane Nickel. Does fiscal policy matter for the trade account? A panel cointegration study. European Central Bank, Working Paper Series, No. 620. May 2006
6. Roel Beetsma, Massimo Giuliodori, Franc Klaassen. The Effects of Public Spending Shocks on Trade Balances in the European Union. August 23, 2007
7. K. Laski, J. Osiatynski and J. Zieba: The Government Expenditure Multiplier and its Estimates for Poland in 2006-2009. Working Papers, No. 63, March 2010
8. Deniz, Pinar and Çelik, Sadullah, An Empirical Investigation of Twin Deficits Hypothesis for Six Emerging Countries. April 17, 2009.
9. Leonardo Bartolini and Amartya Lahiri. Twin Deficits, Twenty Years Later. Federal Reserve Bank of New York, No. 12, 2006
10. Aschauer D.A. Fiscal policy and the trade deficit. Federal Reserve Bank of Chicago
11. Kazimierz Łaski, Jerzy Osiatyński, Jolanta Zięba. Fiscal multipliers and factors of growth in Poland and the Czech Republic in 2009. National Bank of Poland, Working Paper, No. 117. 2012
12. Tommaso Monacelli, Roberto Perotti. Fiscal Policy, the Trade Balance, and the Real Exchange Rate: Implications for International Risk Sharing. International Monetary Fund, the 8th Jacques Polak Annual Research Conference, Washington, DC—November 15-16, 2007
13. Raghbendra Jha. Macroeconomics of Fiscal Policy in Developing Countries. February 2001
14. Antzoulatos, Angelos A. Greece in 2010: A Tragedy Without(?) Catharsis. January 27, 2011.
15. Schnabl, Gunther and Wollmershaeuser, Timo, Fiscal Divergence and Current Account Imbalances in Europe. CESifo Working Paper Series No. 4108. February 18, 2013.

Тауарлардың импортына мемлекеттік шығындардың әсерін анықтау үшін ай сайынғы негізде 2015ж-дан бастап 2022ж. 8 айына дейін қоса алғандағы кезең үшін деректерді пайдаланумен **векторлы авторегрессия моделі (VAR model)** жасалды:

$$\text{Import} = a_1 * \text{Import}(-1) + a_2 * G(-1) + \text{Dummy} + \varepsilon_t$$

мұнда:

Import – мұнай компанияларының импортын есепке алмағандағы тауар импортының өсуінің қарқыны (алдыңғы жылдың тиісті айына қатысты ай);

G – қарызға қызмет көрсетуге шығындарды есепке алмағанда мемлекеттік шығындардың өсу қарқыны (алдыңғы жылдың тиісті айына қатысты ай);

Dummy – түсіндірілетін айнымалыға оқиғалардың әсерін есепке алатын фиктивті айнымалы.

Бұл ретте, зерттелетін айнымалылар (Import, G) модельге эндогенді айнымалылар ретінде, ал dummy айнымалысы экзогенді айнымалы ретінде енгізілген.

VAR-модельді құрғанда кестеде көрсетілген мемлекеттік шығындар және мұнай компанияларының импортын есепке алмағандағы тауарлар импорты арасындағы қысқа мерзімді өзара байланыс алынды.

	T_NONOIL_IMPORT_SA(-1)	T_G2_SA(-1)
Short-run relationship coefficient	0.670845	0.174274

Алынған модель **импорттың мемлекеттік шығындарға оң тәуелділігін** көрсетеді. Детерминацияның түзетілген коэффициенті 0,71 құрап, зерттелетін айнымалылар талдау үшін ақпараттық сипатта екенін білдіретін жоғары мәнін көрсетеді.

VAR – модель

Vector Autoregression Estimates

Date: 02/27/23 Time: 15:12

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 78

Standard errors in () & t-statistics in []

	T_NONOIL_IMPORT_SA	T_G2_SA
T_NONOIL_IMPORT_SA(-1)	0.670845 (0.06479) [10.3545]	0.353350 (0.13854) [2.55050]
T_G2_SA(-1)	0.174274 (0.05046) [3.45366]	0.290842 (0.10790) [2.69537]

C	0.190745 (0.06972) [2.73569]	0.358106 (0.14910) [2.40181]
DUMMY_IMPORT	-0.251640 (0.06499) [-3.87194]	0.083548 (0.13898) [0.60117]
R-squared	0.723573	0.242093
Adj. R-squared	0.712366	0.211367
Sum sq. resids	0.594064	2.716480
S.E. equation	0.089599	0.191596
F-statistic	64.56718	7.879108
Log likelihood	79.54440	20.26030
Akaike AIC	-1.937036	-0.416931
Schwarz SC	-1.816179	-0.296074
Mean dependent	1.096304	1.047852
S.D. dependent	0.167063	0.215750
Determinant resid covariance (dof adj.)		0.000295
Determinant resid covariance		0.000265
Log likelihood		99.80534
Akaike information criterion		-2.353983
Schwarz criterion		-2.112269
Number of coefficients		8

Модельдің статистикалық маңыздылығын және жалған регрессияның болмауын растау үшін қажетті тесттер жүргізілді.

Ол үшін импорт пен мемлекеттік шығыстар арасында оң статистикалық байланыстың болуын көрсететін **корреляциялық** кесте құрастырылды, бұл модельдегі коэффициенттермен де расталады.

Correlation

	T_G_SA	T_NONOIL_IMPORT_SA
T_G_SA	1	0.42479
T_NONOIL_IMPORT_SA	0.42479	1

Грейнджер бойынша себептілік тесті мемлекеттік шығындардың өзгеруі импорттың өзгеруіне себеп болатынын және керісінше емес екенін көрсетеді.

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 02/28/23 Time: 12:48

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 78

Dependent variable: T_NONOIL_IMPORT_SA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
T_G2_SA	11.92778	1	0.0006

All	11.92778	1	0.0006
-----	----------	---	--------

Dependent variable: T_G2_SA

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
T_NONOIL_IMPORT_SA	6.505031	1	0.0108
All	6.505031	1	0.0108

Lag Criteria Structure функциясы арқылы $p=1$ моделі үшін лагтардың оңтайлы саны анықталды. Мұны 5 критерийдің 5-і, соның ішінде Шварц және Ханн-Куинн ақпараттық критерийлері дәлелдеді.

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: T_NONOIL_IMPORT_SA T_G2_SA

Exogenous variables: C DUMMY_IMPORT

Date: 02/28/23 Time: 14:20

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 73

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	66.16355	NA	0.000624	-1.703111	-1.577606	-1.653095
1	96.97340	58.24327*	0.000300*	-2.437627*	-2.186618*	-2.337596*
2	100.9360	7.273737	0.000300	-2.436601	-2.060088	-2.286554
3	101.5497	1.092889	0.000330	-2.343826	-1.841808	-2.143763
4	101.9806	0.743783	0.000364	-2.246043	-1.618520	-1.995964
5	104.0097	3.391101	0.000385	-2.192046	-1.439018	-1.891951
6	105.9964	3.211404	0.000408	-2.136887	-1.258355	-1.786777
7	110.2177	6.592174	0.000408	-2.142951	-1.138914	-1.742825

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Есептеу моделі **стационарлық** болып табылады, өйткені модуль бойынша барлық кері түбірлер бірден аз және бірлік шеңберінің ішінде орналасқан.

Roots of Characteristic Polynomial

Endogenous variables: T_NONOIL_IMPORT
_SA T_G2_SA

Exogenous variables: C DUMMY_IMPORT

Lag specification: 1 1

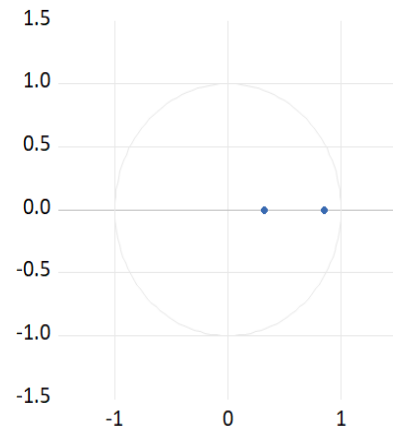
Date: 02/28/23 Time: 14:27

Root	Modulus
0.793381	0.793381
0.168305	0.168305

No root lies outside the unit circle.

VAR satisfies the stability condition.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Autocorrelation LM Test көмегімен қалдық сериялық корреляция белгіленген тәртіпке дейін тексеріледі. Барлық лагтар үшін Prob > 5%, бұл сериялық корреляцияның жоқтығын растайды.

VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Date: 02/28/23 Time: 14:34

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 78

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4.867511	4	0.3012	1.229169	(4, 142.0)	0.3012
Null hypothesis: No serial correlation at lags 1 to h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	4.867511	4	0.3012	1.229169	(4, 142.0)	0.3012

*Edgeworth expansion corrected likelihood ratio statistic.

Уайттың **гетероскедастикалық** (ауытқу дисперсиясының сәйкессіздігі) сынағының нәтижелері модель қалдықтарының гомоскедастикалық екенін көрсетеді (жалпы сынақта да, жеке айнымалылардың қалдықтарында да 5%-дан жоғары ықтималдық), яғни ауытқу дисперсиясы тұрақты.

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Levels and Squares)

Date: 02/28/23 Time: 14:51

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 78

Joint test:

Chi-sq	df	Prob.
8.159379	15	0.9172

Individual components:

Dependent	R-squared	F(5,72)	Prob.	Chi-sq(5)	Prob.
res1*res1	0.023799	0.351062	0.8800	1.856331	0.8686
res2*res2	0.008186	0.118848	0.9878	0.638492	0.9862
res2*res1	0.068594	1.060493	0.3895	5.350310	0.3746

Сонымен қатар, **қалыпты таралу** сынағы өткізілді. Кестеде көрсетілгендей, барлық айнымалылар бойынша Prob > 5% құрайды, бұл әр айнымалының қалдықтарының жеке және жалпы қалыпты таралуы туралы айтуға мүмкіндік береді.

VAR Residual Normality Tests

Orthogonalization: Cholesky (Lutkepohl)

Null Hypothesis: Residuals are multivariate normal

Date: 02/28/23 Time: 14:55

Sample: 2016M03 2022M08

Included observations: 78

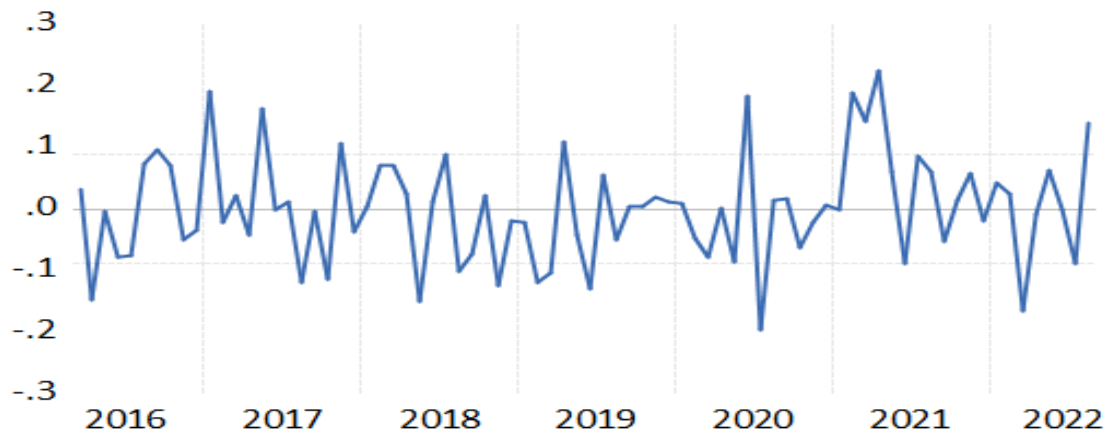
Component	Skewness	Chi-sq	df	Prob.*
1	0.285057	1.056349	1	0.3040
2	0.245075	0.780801	1	0.3769
Joint		1.837150	2	0.3991
Component	Kurtosis	Chi-sq	df	Prob.
1	3.062926	0.012869	1	0.9097
2	2.783130	0.152856	1	0.6958
Joint		0.165725	2	0.9205
Component	Jarque-Bera	df	Prob.	
1	1.069218	2	0.5859	
2	0.933657	2	0.6270	
Joint	2.002875	4	0.7352	

*Approximate p-values do not account for coefficient estimation

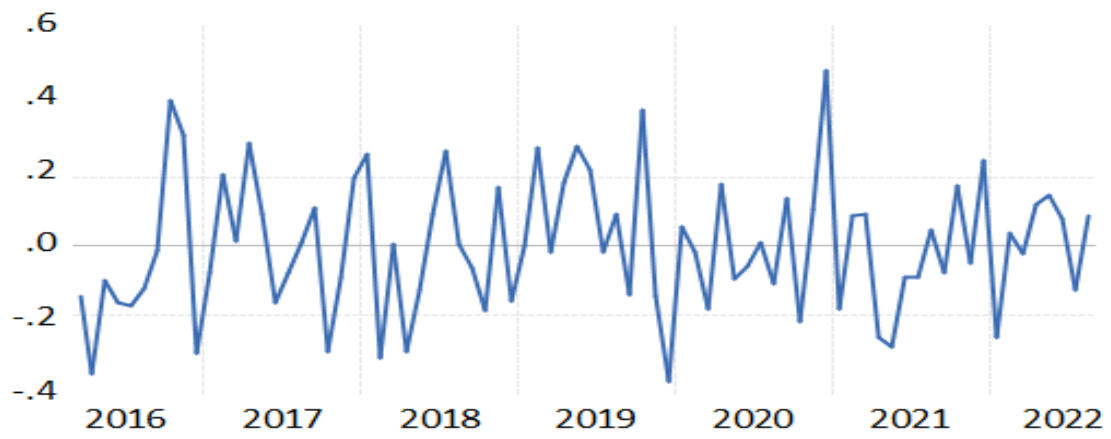
Модельдің **қалдықтары** тұрақты болып табылады, бұл модельдің жақсы түсіндіру күшін көрсетеді.

VAR Residuals

T_NONOIL_IMPORT_SA Residuals

T_G_SA Residuals

Мұнай емес ағымдағы шотты бағалау жалпы ағымдағы шоттан мынадай параметрлерді алып тастау жолымен жүргізілді:

✓ «2709 – «Мұнай және газ конденсаты» тауарлар тобы бойынша мұнай **экспорты**;

✓ «06100 – Шикі мұнай және табиғи газ өндіру» ЭҚЖЖ бойынша мұнай өндіруші кәсіпорындардың **импорты**;

✓ «06100 – Шикі мұнай және табиғи газ өндіру» ЭҚЖЖ сәйкес кәсіпорындардың **қызметтер балансы**;

✓ «06100» ЭҚЖЖ сәйкес кәсіпорындардың **кірістер балансы**.